

Μορφές εναλλακτικής εξουσίας στην Ελεύθερη Ελλάδα κατά την Κατοχή

Ο σκοπός μας ήταν να απελευθερωθούμε από το φασισμό, να διώξουμε την πλουτοκρατία, την μπουρζουαζία, να αναλάβει μια νέα κυβέρνηση, μια αλλαγή, να ζήσουμε καλύτερα, γιατί ήταν αδικημένοι πολύ από κείνο το σύστημα. Όσο φτωχός ήσαν, άλλο τόσο σε πατούσαν στη λάσπη.

1. Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο επικεντρωνόμαστε στις απόπειρες δημιουργίας μιας εναλλακτικής εξουσίας στα βουνά της ελευθερωμένης από το αντάρτικο Ελλάδας κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Η «Λαϊκή Αυτοδιοίκηση» και η «Λαϊκή Δικαιοσύνη», σε συνάρτηση με τις απόπειρες αλλαγής των αστικών ιδιοκτησιακών σχέσεων με καταλήψεις τσιφλικιών κ.λπ., συνιστούν κορυφαίες εκφάνσεις εκείνης της εργατο-αγροτικής επανάστασης. Γιατί εδώ είναι οι ίδιες οι μάζες που μετέχουν, άμεσα και ενεργά, στα κοινά. Και το ουσιαστικό χαρακτηριστικό κάθε γνήσιας επανάστασης πάνω απ' όλα είναι η βίαιη είσοδος των μαζών στο προσκήνιο της ιστορίας.

Μιλώντας για τις μορφές «λαϊκής εξουσίας» –αλλά και για την υπονόμευσή τους– αναπόφευκτα ανακύπτουν μια σειρά ζητήματα. Η φύση του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου, η σχέση ανάμεσα στον απελευθερωτικό και ταξικό χαρακτήρα του αγώνα, της ελληνικής με τη βαλκανική επανάσταση, της αγροτιάς με την εργατική τάξη, η στρατηγική, η τακτική κι ο ρόλος της ηγεσίας του ΚΚΕ, του κόμματος που ηγήθηκε αλλά και οδήγησε στην ήττα την επανάσταση, ο ρόλος της σοβιετικής ηγεσίας υπό τον Στάλιν, είναι μερικά από τα ερωτήματα που ασφαλώς απαιτούν απάντηση.

Έχοντας επίγνωση ότι δεν δίνουμε απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα, θέλουμε κατ' αρχήν να αναδείξουμε, στο βαθμό που μας είναι δυνατό, τους κορυφαίους θεσμούς της ελληνικής επανάστασης, της τελευταίας μεγάλης επανάστασης στην Ευρώπη κατά τον 20ό αιώνα.

Παρότι έχει περάσει πάνω από μισός αιώνας από τότε, θεωρούμε ότι τα πολιτικά και θεωρητικά ζητήματα που έθεσε η επανάσταση του 1941-'49 ακόμη δεν έχουν απαντηθεί επαρκώς. Η διαμόρφωση μιας σύγχρονης μαρξιστικής επαναστατικής πολιτικής είναι ανέφικτη χωρίς την κριτική ανάλυση της μεγαλύτερης κοινωνικής εμπειρίας στην ιστορία της Ελλάδας. Μια δεκαετία μετά την κατάρρευση των χωρών του «υπαρκτού» αλλά ανύπαρκτου σοσιαλισμού, η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση προκαλεί νέες αντιφάσεις οξύνοντας τις προϋπάρχουσες και θέτει την ελληνική κοινωνία συνολικά και το εργατικό κίνημα ιδιαίτερα μπροστά σε καινούργιες προκλήσεις. Οι προκλήσεις του νέου αιώνα δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν αν δεν γυρίσουμε πίσω στην Ιστορία, σ' εκείνο το διακύβευμα της δεκαετίας του '40.

Πριν μιλήσουμε όμως για τις εναλλακτικές μορφές εξουσίας, που είναι το θέμα μας, θεωρούμε αναγκαίες μερικές σύντομες επισημάνσεις.

Στη διάρκεια της τετράχρονης κατοχής της Ελλάδας (1941-1944), δημιουργήθηκαν οι όροι μιας επαναστατικής κατάστασης. Η Μικρασιατική Καταστροφή και στη συνέχεια το παγκόσμιο οικονομικό κραχ του 1929 (που στην Ελλάδα εκδηλώθηκε με τη χρεοκοπία του 1932) είχαν ήδη δημιουργήσει ένα εκρηκτικό κοινωνικό μείγμα. Η δικτατορία του Μεταξά το 1936 εκδήλωνε με τον τρόπο της το γεγονός ότι η κύρια αντίφαση στην ελληνική κοινωνία έπαψε να είναι η αντίφαση βασιλικών-αντιβασιλικών και αναδείχθηκε η αντίφαση προλεταριάτου-καπιταλιστικής τάξης.

Πάνω σε ένα πολύ ασταθές κοινωνικό υπέδαφος, ο πόλεμος και η κατοχή επέφεραν επαναστατικές μεταβολές που αντανάκλαστηκαν στη συνείδηση και το θυμικό των μαζών. Όλα τα εκρηκτικά ζητήματα του παρελθόντος, οι κοινωνικές αντιφάσεις της αργόρρυθμης και ανολοκλήρωτης βαλκανικής και ελληνικής αστικοδημοκρατικής επανάστασης πυροδοτήθηκαν. Εκρηκτικές ύλες ιδιου τύπου με αυτές που τροφοδότησαν τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, αλλά και την Κομμούνα του Παρισιού το 1871 και την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, εξερράγησαν συγχρόνως, προκαλώντας ένα ισχυρό επαναστατικό κύμα.

Κι όπως συμβαίνει με το συντονισμό των κυμάτων στη Φυσική, το αγροτικό κίνημα, ενισχυμένο από το προλεταριακό κίνημα, έφερε στην επιφάνεια όλη την εκρηκτική κοινωνική ενέργεια που παρέμενε κρυμμένη. Στην Ελλάδα, η έκρηξη εκδηλώθηκε μ' ένα πανίσχυρο αγροτικό κίνημα στην ύπαιθρο, έναν κανονικό πόλεμο χωρικών, συνδυασμένο μ' ένα μαχητικό προλεταριακό, επαναστατικό, κομμουνιστικό κίνημα στις πόλεις. Ο πόλεμος για την αποτίναξη της ξένης φασιστικής κατοχής, ο πόλεμος απελευθέρωσης με τη μορφή του αντάρτικου, συνδυαζόταν με τον εσωτερικό εμφύλιο πόλεμο, που υπέβροσκε από την αρχή της Κατοχής, αλλά πήρε διαστάσεις κι έγινε μανιασμένος μετά το καλοκαίρι του 1943, με τη δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Η ιδιομορφία της κατάστασης ήταν ότι συνδύαζε τα προβλήματα της απελευθέρωσης από το φασιστικό ζυγό με τα ζητήματα της κοινωνικής απελευθέρωσης του προλεταριάτου από το ζυγό της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης. Κι ακόμα, μια άλλη ιδιομορφία ήταν ότι ο πόλεμος των χωρικών είχε μολιαστεί όχι μόνο με κομμουνιστικές ιδέ-

ες, αλλά επιπλέον είχε ηγέτες από το προλεταριακό κομμουνιστικό κίνημα της σύγχρονης πόλης.

2. Δυναδική Εξουσία

Η φασιστική κατοχή της Ελλάδας δεν έσβησε τις ταξικές αντιθέσεις. Κι ούτε μπορούσε να τις σβήσει σε μια χώρα που είχε περάσει από το αντικομμουνιστικό ιδιώνυμο του φιλελεύθερου Βενιζέλου κι από τη φασιστοειδή αντικομμουνιστική δικτατορία του Μεταξά.

Η μηχανιστική σκέψη θα περίμενε πως η ξένη κατοχή θα ένωνε τους έλληνες αδιακρίτως κοινωνικής τάξης, θα δυνάμωνε την «εθνική ενότητα» για ν' αντιμετωπιστούν οι κατακτητές. Συνέβη το αντίθετο. Η κατοχή όξυνε τις κοινωνικές αντιθέσεις. Την αντίθεση του κεφαλαίου με την εργασία, του πλούσιου με το φτωχό, του αγρότη με τον έμπορο και τον τσιφλικά, με το δυνάστη του, ντόπιο και ξένο. Μια διφυής επανάσταση, μια συνδυασμένη επανάσταση, εκδηλώθηκε ως συνέπεια της έκρηξης της συσσωρευμένης επί αιώνες κοινωνικής ενέργειας.

Πολύ πριν το Δεκέμβρη του 1944, από τους πρώτους μήνες της κατοχής, από το καλοκαίρι του 1941, σπέρματα μιας δυναδικής εξουσίας άρχισαν να εμφανίζονται, καθώς οι πρώτες ανταρτοομάδες, στις περισσότερες περιπτώσεις αυθόρμητα, «έβγαιναν στο κλαρί». Η εξουσία της κυβέρνησης των Κουίσλινγκ άρχισε να περιορίζεται στην Αθήνα (και όχι σε όλη) και στις μεγάλες πόλεις, όπου τα κρατικά όργανα δρούσαν ως συμπληρωματικές δυνάμεις των στρατευμάτων κατοχής. Στα χωριά, ιδίως στα ορεινά, μια νέα εξουσία άρχισε να εμφανίζεται, στηριγμένη στη δύναμη των ένοπλων αντάρτικων ομάδων. Η νέα εξουσία ελευθέρωνε τον αγρότη. Η κατάσταση που επικρατούσε στην ύπαιθρο περιγράφεται ως εξής στο βιβλίο *Άρης Βελουχιώτης*:

Τα κοπάδια έβοσκαν αφύλαχτα στα λιβάδια. Τ' αχούρια ήταν ξεκλείδατα. Ο χωροφύλακας ήταν μια ανάμνηση, μονάχα στις μανάδες που ήθελαν να φοβίσουν τα παιδιά τους. Αυτά τα μικρά, ξυπόλητα, αδύνατα, ζωηρά παιδιά που έφτιαξαν τώρα τα καλαμένια τους ντουφέκια, γύριζαν στις γειτονιές. Τ' αποσπάσματα με τους φορατζήδες δε φαινόταν πια. Και ο αγρονόμος με τον ειρηνοδίκη είχαν μείνει στις πόλεις¹.

Είναι μια πρωτότυπη και καταπληκτική περιγραφή της ελευθερίας...

Σε επίπεδο ηγεσιών, με πρωτοβουλία του ΚΚΕ, στις 27 Σεπτεμβρίου του 1941, ιδρύθηκε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ). Εκτός του ΚΚΕ, στο ΕΑΜ συμμετείχαν το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΣΚΕ), η Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (ΕΛΔ) του Τσιριμώκου και το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας (ΑΚΕ). Τα βασικά αστικά κόμματα και οι αστοί πολιτικοί αρνήθηκαν να συμμετάσχουν. Γι' αυτούς υπήρχαν άλλες προτεραιότητες. Η αντιμετώπιση της κομμουνιστικής απειλής ήταν, όπως προαναφέραμε, πάνω από την αντιμετώπιση της φασιστικής κατοχής.

Με την ίδρυση του ΕΑΜ, η αντίσταση άρχισε να οργανώνεται και κεντρικά, σημειώνοντας μια πρωτοφανή ανάπτυξη.

Η γρήγορη αύξηση του ΕΑΜ στην Ελλάδα προερχόταν τόσο από δυνάμεις που ωθούσαν από τα κάτω, ιδίως από τις αναρίθμητες «Λαϊκές Επιτροπές» που είχαν σχηματιστεί στις επαρχίες (συνάα αγνοώντας στην αρχή η μία την ύπαρξη της άλλης), όσο και από τα πάνω, χάρη στη δουλειά των κομμουνιστών αγωνιστών που στέλλονταν από την Αθήνα. Στα βουνά της «Ελεύθερης Ελλάδας» γεννήθηκε ένα ανατληρωματικό κράτος, το οποίο θα έθετε σε αμφισβήτηση την παραπαίουσα νομιμότητα της κυβέρνησης της Αθήνας

σημειώνει ο Mazower².

Αξιζει, ωστόσο, να επισημανθεί πως, παρότι ο ένοπλος αγώνας φούντωνε σ' όλη την Ελλάδα, στην ιδρυτική διακήρυξη του ΕΑΜ απουσιάζει η προοπτική του ένοπλου αγώνα. Την ίδια στιγμή παράνομες αντιστασιακές οργανώσεις και ένοπλες ομάδες άρχιζαν με την ένοπλη δράση τους να δημιουργούν την άλλη Ελλάδα, να αναλαμβάνουν αρμοδιότητες για την εξασφάλιση ειδών διατροφής, την επίλυση διαφορών ζητημάτων που προέκυπταν στη ζωή των κοινοτήτων, την προστασία του πληθυσμού από τις κλοπές, τις ληστείες, τις επιτάξεις κ.λπ.

Στο εσωτερικό της Ελλάδας, καθώς η παλιά εξουσία της αστικής τάξης είχε σμπαραλιαστεί, δυο εξουσίες άρχισαν να αντιπαρατάσσονται. Από τη μια ήταν η εξουσία των αρχών Κατοχής, της τριπλής Κατοχής των στρατιωτικών δυνάμεων της ναζιστικής Γερμανίας, της Ιταλίας και της Βουλγαρίας. Στο πλευρό τους οι διορισμένες κρατικές αρχές του ελληνικού κράτους, του κράτους των δωσίλογων, συμπλήρωναν τον πόλεμο των κατακτητών με έναν αδυσώπητο, αντικομμουνιστικό, εμφύλιο πόλεμο. Από την άλλη, ήταν η αναδυόμενη εξουσία του βουνού, η εξουσία του αντάρτικου των αγροτών και εργατών.

Ο στρατός των δυνάμεων κατοχής και το κράτος των δωσίλογων δεν μπορούσαν να υποτάξουν το γιγάντιο κίνημα αντίστασης, που ξεσηκωνόταν στα βουνά από τους εξεγερμένους αγρότες και στις πόλεις από τους πεινασμένους εργάτες και μικροαστούς.

Σύντομα οι αντάρτικες ομάδες άρχισαν να πληθαίνουν. Στο τέλος του 1942, το αντάρτικο είχε αποκτήσει πρακτική, επιχειρησιακή σημασία, σχεδόν σε όλη την Ελλάδα, στην ύπαιθρο και στις πόλεις.

Στα μέσα του 1944, σύμφωνα με μια αναφορά που βρέθηκε στα σοβιετικά αρχεία³, οι ένοπλες δυνάμεις της αντίστασης, του ΕΛΑΣ, με πολυάριθμες ονομασίες, ανέρχονταν σε 34.000 άνδρες με καλό εξοπλισμό. Εκτός από αυτές, υπήρχαν οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ, του Ζέρβα, με 9.000 άνδρες, από τους οποίους δύο με δυόμισι χιλιάδες στην Αθήνα και οι υπόλοιποι στην Ήπειρο.

Ο ΕΔΕΣ ήταν δημιούργημα των αγγλικών μυστικών υπηρεσιών, όμως οι ηγέτες του δεν δίσταζαν να συνεργάζονται με τους γερμανούς για να πλήξουν τους αντάρτες του ΕΛΑΣ. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (της Εκδοτικής Αθηνών), που δύσκολα θα μπορούσε να κατηγορηθεί για αριστερισμό, αναφέρονται τα εξής για τον ΕΔΕΣ και τον αρχηγό του Ζέρβα:

Για ευνόητους λόγους, ο Ζέρβας δεν εκπλήρωσε ποτέ την επιθυμία των Γερμανών για προσωπική συνάντηση, και οι συνεννοήσεις δεν κατέληξαν σε γραπτή συμφωνία. Ωστόσο, το γεγονός της συνεννόησης τεκμηριώνεται όχι μόνο από τις αμέτρητες αναφορές των γερμανικών εγγράφων, αλλά ιδίως βάσει των πρακτικών συνεπειών των επαφών αυτών, όταν ο Ζέρ-

βας ανταποκρινόταν έμπρακτα σε προτάσεις που του έγιναν. Βέβαια, εκτός από τον αρχηγό, ελάχιστοι σε αυτήν την άκρως προσωποπαγή οργάνωση ήταν ενήμεροι για όσα συνέβαιναν. Σπανίως ο Ζέρβας μιλούσε τόσο ανοικτά όπως στην επιστολή του της 25ης Νοεμβρίου 1943 στον Αλέκο Παπαδόπουλο, έμπιστο διοικητή συντάγματος: «Μην κάνης καμμία κουταμάρα και μπλέξης σε αγώνα με Γερμανούς, διότι το ζήτημα είναι άκρως επικίνδυνον σήμερα, ότε έχομε στα Νώτα μας τους Εαμίτες [...] Έχομε καιρό για πόλεμο κατά των κατακτητών [...] Τώρα ούτε μια σφαίρα δεν πρέπει να πέση διότι ενδέχεται αυτό και μόνον να τους υποχρεώση να στραφούν εναντίον μας και τότε καταλαβαίνεις τι ζημιά μπορούμε να πάθομε, έτσι όπως είμαστε συγκεντρωμένοι σε μια στενή λωρίδα. Αυτό να τηρήσεις απόλυτα»⁴.

Οι άλλες αστικές οργανώσεις ήταν ασήμαντες, με πιο μεγάλη την ΕΚΚΑ, με 600-700 άνδρες, που δρούσε στην περιοχή της Δωρίδας και διαλύθηκε σε μάχη με τον ΕΛΑΣ, ο δε αρχηγός της συνταγματάρχης Ψαρρός εκτελέστηκε.

Σύμφωνα με στοιχεία του ΚΚΕ⁵, την ίδια περίοδο ο μόνιμος (τακτικός) ΕΛΑΣ αριθμούσε 77.535 μαχητές και αξιωματικούς, η Εθνική Πολιτοφυλακή 6.000. Ο εφεδρικός ΕΛΑΣ είχε περί τους 50.000 άνδρες, ενώ το ΕΑΜ είχε πάνω από 2.000.000 μέλη, από τα οποία 412.000 ήταν και μέλη του ΚΚΕ και 640.000 ήταν μέλη της ΕΠΟΝ.

Ο σχηματισμός αυτής της «ιδιαιτέρης δύναμης οπλισμένων ανθρώπων» συνιστά, σύμφωνα με τη αντίληψη του Ένγκελς και του Λένιν, το κράτος. Ένα νέο κράτος, που νομοτελειακά οργανωνόταν δίπλα από/και σε σύγκρουση με το καπιταλιστικό κράτος και τους κατακτητές. Στις επαναστατικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν, όπου «οι από πάνω δεν μπορούσαν να κυβερνήσουν όπως παλιά και οι από κάτω δεν ήθελαν να κυβερνώνται όπως παλιά», οι καταπιεζόμενες τάξεις προσπαθούσαν, μέσα από συγχύσεις και αντιφάσεις, να δημιουργήσουν μια νέα κρατική οργάνωση ικανή να εξυπηρετεί όχι τους εκμεταλλευτές αλλά τους εκμεταλλευόμενους.

Στα βουνά της απελευθερωμένης Ελλάδας λειτουργούσε μια νέα εξουσία. Το νέο κράτος μιας νέας κοινωνίας. Αυτή η δεύτερη εξουσία, δίπλα και σε σύγκρουση με την εξουσία των αρχών κατοχής και των ελλήνων συνεργατών τους, περιγράφεται ανάγλυφα από έναν απ' τους πρωταγωνιστές της αντιπαράθεσης με το ΕΑΜ, τον πράκτορα των αγγλικών δυνάμεων στην Ελλάδα του βουνού «Κρις» Γουντχάουζ:

Έχοντας αποκτήσει το ΕΑΜ τον έλεγχο όλης σχεδόν της χώρας, αν εξαιρέσουμε τους κυριότερους συγκοινωνιακούς κόμβους που χρησιμοποιούσαν οι Γερμανοί, είχε δημιουργήσει πράγματα που δεν είχε γνωρίσει ποτέ άλλοτε η Ελλάδα. Οι επικοινωνίες στις ορεινές περιοχές με τον ασύρματο, με αγγελιαφόρους, με τηλέφωνα, ποτέ δεν ήταν τόσο άρτιες είτε πριν είτε μετά. Ακόμα και αυτοκινητόδρομοι είχαν βελτιωθεί και χρησιμοποιούνταν από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Οι τηλεπικοινωνίες τους, που περιλάμβαναν και ασυρμάτους εκτείνονταν ως την Κρήτη και ως τη Σάμο, όπου δρούσαν κιόλας αντάρτες. Τα δώρα του τεχνικού και πνευματικού πολιτισμού είχαν βρει το δρόμο τους προς τα βουνά για πρώτη φορά. Σχολεία, αυτοδιοίκηση, δικαστήρια, δημόσιες υπηρεσίες, που είχαν κλείσει με τον πόλεμο, λειτουργούσαν και πάλι. Θέατρα, εργοστάσια, τοπικά κοινοβούλια, λειτουργούσαν για πρώτη φορά. Οργανώθηκε κοινοτική ζωή, στη θέση της πατροπαράδοτης ατομιστικής ζωής του Έλληνα αγρότη. Το παιδί του στρατολογήθηκε στην ΕΠΟΝ, το κοτέτσι του εφοδίαζε την ΕΑ, το καίχι του επιτάχθηκε στο ΕΛΑΝ. Στην αρχή, το έργο του Κοινού Αρχηγείου ήταν ως ένα μεγάλο βαθμό διοικητικού χαρακτήρα, κάτι ανάμεσα στις στρατιωτικές και στις πολιτικές δραστηριότητες.

Ένα μέρος απ' αυτό πλησίαζε επικίνδυνα το νομοθετικό έργο. Ακολουθούμενο από απόσταση από τις μικρότερες οργανώσεις, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ κρατούσε το προβάδισμα σε κάτι που οι κυβερνήσεις της Ελλάδας είχαν παραμελήσει: στη δημιουργία οργανωμένου κράτους στις ορεινές περιοχές. Όλες οι αρετές και τα ελαττώματα ενός τέτοιου πειράματος φάνηκαν καθαρά – γιατί, όταν ένας λαός, που κανένας ποτέ δεν τον βοήθησε, αρχίσει να βοηθά τον εαυτό του, χρησιμοποιεί μεθόδους δραστηκές, που δεν είναι πάντα ωραίες. Οι λέξεις «λευτεριά» και «λαοκρατία» δονούσαν τον αέρα με το ιδιότυπο νόημά τους⁶.

Είναι μια καλή περιγραφή, αν εξαιρέσουμε την εκθείαση του Κοινού Στρατηγείου, που έτσι κι αλλιώς υπήρξε βραχύβιο.

Όχι μόνο λειτουργούσε ένα νέο κράτος, αλλά, κι αυτό είναι σημαντικό, οι ίδιες οι μάζες σε μεγάλο βαθμό το εκλάμβαναν ως το κράτος μιας νέας, απελευθερωμένης από την καπιταλιστική εκμετάλλευση, κοινωνίας. Το πώς οι αγρότες προσλάμβαναν το αντάρτικο περιγράφεται χαρακτηριστικά σε συνεντεύξεις που πήρε από το χωριό Ζιάκα (παλιά Τίστα) Γρεβενών η ιστορικός Ρίκι Βαν Μπουσχότεν⁷.

Δεν ήταν μόνο τα στελέχη, ή τουλάχιστον ένα μέρος τους, που προσλάμβαναν το αντάρτικο ως πάλι για την απελευθέρωση από τον ξένο ζυγό και συγχρόνως από την καπιταλιστική κυριαρχία. Αυτή φαίνεται να ήταν η κοινή συνείδηση των ευρύτερων μαζών. Προεισαγωγικά, η Ρίκι Βαν Μπουσχότεν σημειώνει την ιδεολογική επιρροή του προλεταριάτου στην ανάπτυξη της συνείδησης των αγροτών. Αξίζει να παραθέσουμε μερικές από τις παρατηρήσεις της και συνεντεύξεις αγροτών:

Στην αρχή του πολέμου οι Ζιακιώτες κινητοποιήθηκαν κυρίως με στόχο την εθνική απελευθέρωση και για μερικούς ο στόχος αυτός παρέμεινε και ο μοναδικός στόχος του αγώνα. Οι περισσότεροι όμως άρχισαν σιγά-σιγά να πιστεύουν ότι ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας θα έπρεπε να φέρει και μια καλύτερη κοινωνία.

Οι συνεντεύξεις είναι αποκαλυπτικές:

Μια γυναίκα:

- Ποιος ήταν ο σκοπός του αγώνα;
- Για την ισότητα, ντε. Να μην υπάρχουν πλούσιοι και φτωχοί. Βλέπαμε στα Γρεβενά τα μαγαζιά γεμάτα κι εμείς να μην έχουμε να φάμε. Ισότητα να υπάρχει.

Η εθνική ηγεσία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ αποθάρρυνε τις ταξικές αυτές αναφορές, εφόσον ο κύριος σκοπός της ήταν η εθνική ενότητα στον αγώνα κατά του φασισμού.

Ένας κάτοικος:

- Μας λέγαν μη, μη χρωματίζετε τον αγώνα. Αν κάναμε ταξικό αγώνα θα κερδίζαμε την επανάσταση. Αυτό το βλέπω τώρα. Τότε λέγαμε, γιατί δεν μας αφήνουν να εκδηλωθούμε πιο ελεύθερα σαν ταξικό αγώνα;

Ένας άλλος:

- Ο σκοπός μας ήταν να απελευθερωθούμε από το φασισμό, να διώξουμε την πλουτοκρατία, την μπουρζουαζία, να αναλάβει μια νέα κυβέρνηση, μια αλλαγή, να ζήσουμε καλύτερα, γιατί ήταν αδικημένοι πολύ από κείνο το σύστημα. Όσο φτωχός ήσαν, άλλο τόσο σε πατούσαν στη λάσπη.

Ο προηγούμενος:

– Η καθοδήγηση του ΚΚΕ μάς έλεγε ότι ό,τι καλό υπήρχε να γίνει στην κοινωνία, όλα τα έχει μέσα. Τη ρουφήξαμε όπως ρουφάει η στεγνή άμμος τη βροχή. Να καταφθιθούν τα σύνορα, να είμαστε αγαπημένοι – πήγε και η θρησκεία μαζί. Παγκόσμια επανάσταση. Σχεδόν το εφαρμόσαμε: αυτοδιοικούμαστε, λαϊκή δημοκρατία, κατεβάζαμε όποιον δεν έκανε καλά τη δουλειά του.

Ίσως κάποιος να αμφισβητήσει ότι ήταν πλειοψηφική αυτή η άποψη. Η ιστορική έρευνα πρέπει ασφαλώς να αποκαλύψει τη συγκεκριμένη έκτασή της. Ωστόσο, είναι αδιαμφισβήτητο ότι απ' άκρου σ' άκρο της Ελλάδας το όραμα μιας νέας κομμουνιστικής κοινωνίας φλόγιζε τις καρδιές χιλιάδων μαχητών κι εκατομμυρίων απλών ανθρώπων. Έξι αιώνες μετά το κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη⁸ και πέντε αιώνες μετά τον πόλεμο των χωρικών στη Γερμανία, ένας νέος πόλεμος χωρικών αναπτυσσόταν στα βουνά της Ελλάδας με ριζοσπαστικά και κομμουνιστικά χαρακτηριστικά. Οι χωρικοί της Κεντρικής Ευρώπης στην αυγή των Νέων Χρόνων έκαιγαν τους πύργους των ευγενών αντιδρώντας στη βαριά φορολογία, τους δασμούς και τη δεκάτη, και ζητούσαν «κοινότητα όλων των αγαθών, ίδια υποχρέωση όλων στην εργασία και κατάργηση κάθε εξουσίας»⁹. Οι χωρικοί της Ελλάδας του 20ού αιώνα, αντιδρώντας επίσης στη βαριά φορολογία, τη δεκάτη, την υποχρεωτική συγκέντρωση των αγροτικών προϊόντων και τις επιτάξεις, αγωνίζονταν για την «ισότητα», τη «λαϊκή δημοκρατία» και την «παγκόσμια επανάσταση». Και όπως οι πρόγονοί τους, και τούτοι έκαιγαν τις εφορίες και τα ειρηνοδικεία και μερικές φορές εκτελούσαν τους συνεργάτες των ναζί κατακτητών.

Ένα κόκκινο νήμα βαθύτερων ιστορικών διαδικασιών ένωνε εκείνους τους προδρόμους του κομμουνισμού με τους επηρεασμένους από την εργατο-αγροτική επανάσταση της Ρωσίας αγρότες της Ζιάκας της Πίνδου που πάλευαν για την ισότητα, τους αντάρτες του Έβρου που πολεμούσαν για τη σοσιαλιστική επανάσταση και τους ΕΑΜίτες και ΕΛΑΣίτες της Ευρυτανίας που δημιουργούσαν τη «λαϊκή αυτοδιοίκηση» και τη «λαϊκή δικαιοσύνη».

3. Οι νέοι θεσμοί - Λαϊκή Αυτοδιοίκηση, Λαϊκή Δικαιοσύνη

Στηριζόμενη στην ένοπλη δύναμη του αντάρτικου, η νέα, αναδυόμενη εξουσία άρχισε να δημιουργεί τους δικούς της θεσμούς. Λαϊκή Αυτοδιοίκηση, Λαϊκή Δικαιοσύνη, Επιτροπές διανομής τσιφλικιών, γενικές συνελεύσεις, ήταν οι καινούργιοι όροι που άρχισαν να ακούγονται στα χωριά.

Αρχικά οι θεσμοί της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης εμφανίστηκαν στην Ευρυτανία το Δεκέμβριο του 1942. Σύντομα, κάτω από την πίεση των γεγονότων, λίγο πολύ αυθόρμητα, άρχισαν να εξαπλώνονται και σε άλλες περιοχές της Στερεάς, στη Θεσσαλία και σ' ολόκληρη την Ελλάδα. Καθώς πλήθαιναν οι αντάρτες που έβγαιναν στο βουνό, οι παλιές κρατικές αρχές, οι διορισμένες από τη δικτατορία του Μεταξά, εγκατέλειπαν τα χωριά και πήγαιναν να βρουν καταφύγιο στα αστικά κέντρα, στο πλάι των αρχών Κατοχής. Η κατάργηση του παλιού αστικού κρατικού μηχανισμού έκανε αναγκαία την οικοδόμηση νέων οργάνων.

Η πρωτοβουλία για τη δημιουργία αυτών των θεσμών ανήκε σε τοπικά στελέχη του

ΚΚΕ, αν και η ηγετική ομάδα του ΚΚΕ αρχικά αντιμετώπισε επιφυλακτικά έως εχθρικά το σχηματισμό τους. Όπως γράφει ο Θ. Τσουνταρόπουλος¹⁰,

είναι χαρακτηριστικό ότι πολύ αργότερα και το ΕΑΜ και το ΚΚΕ είδαν τη σημασία των λαογέννητων θεσμών και ήρθαν με το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ να υιοθετήσουν τους νέους θεσμούς, εμπνεόμενοι από τη δημιουργία των αγωνιστών της Ευρυτανίας [...] Η επιφυλακτικότητα της ηγεσίας του κινήματος στην αποδοχή των καινοφανών λαοκρατικών θεσμών υπαγορευόταν ως ένα βαθμό και από την προγραμματική διακήρυξη του ΕΑΜ («Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ»), που άφηνε όλα τα θέματα της οργάνωσης της πολιτείας για την μετά την απελευθέρωση περίοδο, φοβούμενο την κατηγορία ότι σφετερίζεται την εξουσία προτού αποφανθεί ο ελεύθερος λαός.

Χωρίς κεντρική καθοδήγηση, με πρωτοβουλία του τοπικού στελέχους του ΚΚΕ Γεωργούλα Μπέικου και των συντρόφων του, τον Αύγουστο του 1941 έγινε η πρώτη απόπειρα σχηματισμού μιας επιτροπής που θα αντιμετώπιζε τα τοπικά προβλήματα. Στο μυαλό τους ήταν ζωντανή η εμπειρία από μια αντίστοιχη επιτροπή που είχε δημιουργηθεί προπολεμικά, το 1935. Η επιτροπή εκείνη, που είχαν ιδρύσει οι κάτοικοι του χωριού Καροπλέσι Ευρυτανίας, ονομάστηκε «Συμβιβαστική Επιτροπή» και στόχευε στην επίλυση των τοπικών διαφορών που ανέκυπταν μεταξύ των κατοίκων χωρίς την προσφυγή στα αστικά δικαστήρια και χωρίς τη μεσολάβηση δικηγόρων. Σύντομα παρόμοιες επιτροπές άρχισαν να σχηματίζονται και σε άλλα χωριά. Η δικτατορία του Μεταξά απαγόρευσε τη λειτουργία τέτοιων επιτροπών, όμως ήταν μια θετική εμπειρία που δεν μπορούσε να σβηστεί από τη μνήμη των κατοίκων της περιοχής.

Οι συνθήκες της Κατοχής, η αποδιοργάνωση ή και διάλυση των κρατικών υπηρεσιών, δημιουργούσαν την ανάγκη αντιμετώπισης καινούργιων και μεγάλων ζητημάτων. Έτσι, τον Αύγουστο του 1941 ιδρύθηκε στους συνοικισμούς Κορίτσα και Μαυρόλογγο της Κοινότητας Κλειστού ή Κλειτού 7μελής επιτροπή, που ονομάστηκε «Επιτροπή Επίλυσης των προβλημάτων του χωριού Κορίτσα-Κτημενίων». Αρμοδιότητά της ήταν η παραλαβή και διανομή των τροφίμων, η υπόδειξη (για εκλογή από τη «γενική σύναξη») των αγροφυλάκων και των υπευθύνων για την ασφάλεια και την αριότητα διαφόρων έργων, η ανάθεση προσωπικής εργασίας, η διαχείριση του κοινοτικού ταμείου, η επίλυση κτηματικών, κληρονομικών και άλλων διαφορών. Ήταν ένα όργανο που εγκρίθηκε και αναδείχθηκε με διαδικασία «δημοψηφισματικού τύπου», σημειώνει ο Χρίστος Τυροβούζης¹¹. Στα σπουδαία ζητήματα το λόγο είχε η «γενική σύναξη», η «μάζωξη», η καθημερινή συγκέντρωση των κατοίκων στο καφενείο-παντοπωλείο-κοινοτικό κατάστημα του χωριού. Όπως εξάλλου σημειώνει η Κ. Λήμνου¹², αυτή η επιτροπή «ήταν άμεσα ανακλητή. Ο καθένας είχε δικαίωμα να προτείνει στη γενική συνέλευση την αλλαγή μέρους ή ολόκληρης της επιτροπής».

Η Επιτροπή Επίλυσης αυτοδιαλύθηκε λίγους μήνες μετά την ίδρυσή της. Όμως η πείρα από την ύπαρξη και τη λειτουργία της διατηρήθηκε και οδήγησε στη δημιουργία των «Επιτροπών Λαϊκής Αυτοδιοίκησης» στα τέλη του 1942. Αρχικά, οι «Επιτροπές Λαϊκής Αυτοδιοίκησης» ήταν αδιαχώριστες από το «Λαϊκό Δικαστήριο». Η ανάγκη τους πήγαζε από τις συνθήκες διάλυσης της αστικής εξουσίας και κατάρυξής της από την ανάπτυξη του αντάρτικου.

Η πρώτη επίσημη και συμβολική κατάρυξη της αστικής εξουσίας έγινε από τον Άρη Βε-

λουχιώτη, που από το Μάη του 1942, με εντολή του ΚΚΕ, είχε βγει στο βουνό. Με 35 αντάρτες ο πρωτοκαπετάνιος του ΕΛΑΣ, στις 9 Οκτωβρίου του 1942, μπήκε στο χωριό Φουρνά της Ευρυτανίας, διέλυσε το τμήμα χωροφυλακής (ο ένας χωροφύλακας προσχώρησε στο αντάρτικο και οι άλλοι δυο έφυγαν για τα σπίτια τους) και έκαψε τα αρχεία της χωροφυλακής και το Ειρηνοδικείο.

Ούτω την 9ην Οκτωβρίου 1942 –γράφει ο Δημ. Ζέπος¹³– ο Άρης Βελουχιώτης μαζί με 35 αντάρτες κατέλυσε –συμβολικώς θα ήδυνάτο να λεχθή– το Ειρηνοδικείον Φουρνά (Ευρυτανίας). Μετά διήμερον, ήτοι την 11ην Οκτωβρίου 1942, εις το χωρίον Κλειτσός, απέχον από του Φουρνά μίαν μόλις ώραν, συνεκροτήθη, με την πρωτοβουλίαν των εκεί υπευθύνων του ΕΑΜ, συνέλευσις των χωρικών η οποία επιληφθείσα των ζητημάτων τηρήσεως της τάξεως, ασκήσεως διοικήσεως εν γένει και απονομής δικαιοσύνης εις το χωρίον των, αποφάσισε και ταυτοχρόνως εξέλεξε μία επταμελή Κοινοτική Επιτροπήν, καθώς και ωρισμένας άλλας βοηθητικές Υποεπιτροπάς (Ασφαλείας, Εκκλησιαστικήν, Δικαστικήν κ.λ.π.) εις τας οποίας ενεπίστεύθη τα ως άνω καθήκοντα. Το παράδειγμα του Κλειτσού ταχέως εμμήθησαν, τη υποκινήσει των αιτούθι αρμοδίων του ΕΑΜ, και τα περίξ χωρία: Βράχα, Φουρνάς, Περάνθη, Μολόχα και Σαραντάπορον. Την 4ην Δεκεμβρίου 1942 οι υπεύθυνοι του ΕΑΜ των χωρίων τούτων συνελθόντες εις έναν οικίσκον εις το δάσος, απεφάσισαν την σύνταξιν Κώδικος περί Αυτοδιοικήσεως και Λαϊκής Δικαιοσύνης, κατά τον οποίον: την μεν απονομήν δικαιοσύνης θ' ανελάμβανεν εις έκαστον χωρίον αυτή η συνέλευσις των κατοίκων του, του αντιπροσώπου του ΕΑΜ μέλλοντος να ασκή καθήκοντα Λαϊκού Επιτρόπου, την δε διοίκησιν επταμελής Επιτροπή εκλεγομένη υπό της ιδίας της συνελεύσεως ομού με διαφόρους άλλας υποεπιτροπάς αι οποίαι θα επεμελούντο ειδικώτερον των εκκλησιαστικών, σχολικών και λοιπών τοπικών ζητημάτων. Κατά την ιδίαν σύσκεψιν ανεγνωρίσθη η ανάγκη αφ' ενός επεκτάσεως της σχετικής οργανώσεως και ενώσεως των Κοινοτήτων της ιδίας επαρχίας (Επαρχιακή Αυτοδιοικήσις), αφ' ετέρου δε ιδρύσεως ενός δικαστηρίου β' βαθμού το οποίον να αποφαινείται τελεσιδίκως επί όλων των διαφορών. Ολίγον μετά την ανωτέρω σύσκεψιν εκυκλοφόρησεν ο υποτυπώδης, ως φαίνεται, και εντελώς ανεπιστήμου χαρακτήρος, Κώδιξ Αυτοδιοικήσεως και Λαϊκής Δικαιοσύνης, γνωστός υπό το όνομα Κώδικας Ποσειδώνα, ο οποίος εφηρμόσθη εις τους Δήμους Κτημενίων και Δολόπων. Τον Κώδικα τούτον, τον οποίον ούτε να ανεύρω ήδυνήθην μέχρι σήμερον, ούτε να μάθω ποίος τον συντάξε ή ο,τιδήποτε άλλο σχετικών προς το περιεχόμενό του, ο Αρχηγός των ανταρτών Θεσσαλίας Νικηταράς μετέφερε βραδύτερον και εφήρμοσεν εις Δυτικήν Θεσσαλίαν.

Αυτή την περιγραφή έκανε, το 1945, ο Δημήτριος Ζέπος, ο οποίος δεν ήταν αυτόπτης μάρτυρας, ωστόσο, από τη θέση του γενικού γραμματέα του υπουργείου Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση «Εθνικής Ενώσεως» του Γ. Παπανδρέου τον Οκτώβρη του 1944, ήταν σε θέση να γνωρίζει.

Διαλύοντας τα όργανα της αστικής εξουσίας, ο Άρης Βελουχιώτης πήγαινε πολύ πέρα από τα όρια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Ουσιαστικά κήρυξε την επανάσταση. Στις συγκεντρώσεις των κατοίκων των χωριών της Ευρυτανίας έβγαζε λόγους σε πνεύμα όχι μόνο εθνικοαπελευθερωτικό, αλλά και αντιπλουτοκρατικό.

Ωστόσο, τι θα αντικαθιστούσε τα αστικά όργανα; Ο Άρης δεν ασχολήθηκε μ' αυτό το ερώτημα. Την απάντηση την έδωσε ο δικηγόρος Γεωργούλας Μπέικος, που προαναφέραμε. Ο Μπέικος, με τη βοήθεια των συντρόφων του, στις 4 Δεκεμβρίου του 1942, έγραψε σ' ένα

σπιτάκι του δάσους τους κανόνες που θα ρύθμιζαν τη λειτουργία των νέων θεσμών, της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και της Λαϊκής Δικαιοσύνης. Ήταν δυο κείμενα, ένα νομοθετικού τύπου με τίτλο «Εντολαί διά την Λαϊκήν Αυτοδιοίκησιν και την Λαϊκήν Δικαιοσύνην» και μια «Εγκύκλιος» προς διευκόλυνση αυτών που θα ερμήνευαν και θα εφαρμόζαν τις «Εντολές». Παρότι οι ιδεολογικές αναφορές παρέπεμπαν στις θέσεις της 6ης Ολομέλειας του ΚΚΕ του 1934 και στην «εργατο-αγροτική εξουσία», τα νέα όργανα εξουσίας είχαν σαφή την επίδραση των ρωσικών σοβιέτ της πρώτης μετεπαναστατικής εποχής. Το κυρίαρχο όργανο ήταν η Γενική Συνέλευση του Λαού. Όλες οι επιτροπές ήταν αιρετές, υπόλογες και ανακλητές. Όπως σημειώνει ο Χρ. Τυροβούζης,

ο πρωτογενής και ριζοσπαστικός-επαναστατικός χαρακτήρας της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Δικαιοσύνης απέκλειαν τη διατήρηση των δομών και λειτουργιών του παρελθόντος: το δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο που ίσχυε πριν τον πόλεμο, η αυτοδιοίκηση και οι προσωπικοί φορείς της, η δικαιοσύνη και οι λειτουργοί της –κατά βάση– δεν είχαν θέση μέσα στο αντιστασιακό θεσμικό περίγραμμα.

Ο ίδιος παρατηρεί πως:

Αν και στελέχη του ΚΚΕ, οι υπεύθυνοι του ΕΑΜ φαίνεται πως ενεργούσαν περισσότερο με βάση την ιδεολογική επίδραση των ρωσικών «σοβιέτ» και τη γνώση των συνθηκών της περιοχής, παρά σαν εντολοδόχοι της κεντρικής ηγεσίας τους, που εκδήλωσε μέτριο και επιφυλακτικό ενδιαφέρον για τους νέους θεσμούς¹⁴.

Οι «Εντολές...», γνωστότερες όπως σημειώσαμε με την ονομασία «Κώδικας Ποσειδώνα», εφαρμόστηκαν αρχικά στην περιοχή Κτημενίων και Δολωπών, συνολικά δε σε δέκα κοινότητες με πληθυσμό 9.275 άτομα (με βάση την απογραφή του 1940).

Η «Εγκύκλιος» που έβαζε σε εφαρμογή τους θεσμούς Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης έλεγε στο 1ο σημείο:

Οι Επιτροπές Λαϊκής Αυτοδιοίκησης (Σοβιέτ) αποτελούν στο χωριό το όργανο της Λαϊκής Εξουσίας. Την αρχή της κυβέρνησης του χωριού. Ο λαός όλου του χωριού συναγμένος σε Γενική Συνέλευση συνιστά το μοναδικό και αναντικατάστατο φορέα και εκφραστή της Εξουσίας του. Και την ασκεί μέσω των Επιτροπών του που ελέγχει στις συνελεύσεις όλων των ενήλικων κατοίκων του χωριού¹⁵.

Ο Δήμος Μέξης¹⁶ σημειώνει με τη σειρά του:

Βάσεις της αυτοδιοίκησης είναι οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας. Είναι πρώτα-πρώτα η λαϊκή συνέλευση στις μικρές κοινότητες και το δημοψήφισμα στις μεγάλες και στους δήμους. Είναι επίσης και η λαϊκή πρωτοβουλία, δηλαδή το δικαίωμα των πολιτών να παραπέμπουν στην κρίση και απόφαση της συνέλευσης ζητήματα του λαού που δεν ανήκουν στη νόμιμη αρμοδιότητά του. Ο θεσμός έτσι ενσάρκωσε τέλεια την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας με την πλατειά σύμπτυξη του λαού στη διαχείριση της τοπικής εξουσίας.

Στην ελεύθερη Ελλάδα η δικαιοσύνη απονέμεται από το Λαό. Με τρόπο απλό, γρήγορο, ανέξοδο, πραγματικά λαϊκό. Οι λαϊκοί δικαστές δικάζουν σύμφωνα με τη συνείδησή τους,

έχοντας πάντοτε υπόψη ότι ο λαός κι όλος ο κόσμος νομίζει ίσο, δίκαιο και ορθό [...] Η ανάγκη των ειδικών γνώσεων ήταν βέβαια ένα κάποιο πρόβλημα. Αλλά παρακαμφθηκε με τη διαφορετική σύσταση του Ακυρωτικού Δικαστηρίου που έδινε λύσεις στα νομικά ζητήματα όσα δημιουργούσε η δικαστική πρακτική. Άλλωστε παράλληλα διατηρήθηκε και καλλιεργήθηκε στον Κώδικα της Λαϊκής Δικαιοσύνης το πνεύμα συμβιβασμού των διαφορών που είχε γίνει ήδη συνείδηση στους λαϊκούς δικαστές και στους δικαζόμενους.

Μια αληθινή επανάσταση στο χώρο των δημόσιων θεσμών ολοκληρώνεται. Οι δήμοι και οι κοινότητες αποτελούσαν άλλοτε μέσο καταπίεσης του λαού από τις κυρίαρχες τάξεις για να στηρίζουν ανελεύθερα καθεστώτα. Τώρα η αυτοδιοίκηση αναδειχίνεται σε μορφή διακυβέρνησης του εργαζόμενου έθνους. Είναι μια πραγματική λαϊκή εξουσία. Η «αυτοδιοίκηση» της ΠΕΕΑ, όπως και πιο πριν του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, δεν είχε τίποτα το κοινό με τον παλιό αποκεντρωτισμό που υπόσχονταν οι δήθεν προοδευτικοί στο παλιό κράτος.

Οι αστικές επαναστάσεις διακηρύξανε πως ο λαός είναι φορέας των εξουσιών, και σ' όλα τα δημοκρατικά συντάγματα χωριστήκανε οι εξουσίες σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική. Πουθενά όμως δεν ορίστηκε πως ο λαός ο ίδιος, αντιπροσώπως, ασκεί τις εξουσίες του.

Μέσα στις φλόγες του τιτάνιου αγώνα κατά της φασιστικής κατοχής ο λαός για πρώτη φορά στη νεοελληνική ιστορία άρχισε με τους θεσμούς της αυτοδιοίκησης να κυβερνάει ο ίδιος. Έτσι η αυτοδιοίκηση δεν έχει τα μειονεκτήματα του αντιπροσωπευτικού πολιτικού και νομικού σχήματος.

4. Επιτροπή Διανομής Τσιφλικιών

Η λειτουργία της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και της Λαϊκής Δικαιοσύνης, δηλαδή οι ανατροπές στη δομή του κράτους, ήταν συνυφασμένες, χωρίς να ταυτίζονται, με πρωτοβουλίες ανατροπής των ιδιοκτησιακών σχέσεων, την κατάληψη και απαλλοτρίωση των τσιφλικιών της περιοχής.

Το πρόβλημα της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών και των εκκλησιαστικών κτημάτων, βασικό επί έναν αιώνα μετά την Επανάσταση του 1821, έχασε τη μεγάλη οξύτητά του μετά την αγροτική μεταρρύθμιση του 1923-'24, που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή. Ωστόσο, σε ορισμένες περιοχές της χώρας εξακολουθούσε να βρίσκεται στις άμεσες προτεραιότητες του κινήματος. Η Ευρυτανία ήταν από τις περιοχές όπου υπήρχε σημαντικός αριθμός τσιφλικιών. Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Μπέικος, υπήρχαν 16 τσιφλίκια, εκ των οποίων τα 12 με περισσότερα από 85.000 στρέμματα γης. Προπολεμικά είχαν γίνει κάποιες απόπειρες των αγροτών να καταλάβουν τα τσιφλίκια, αλλά αντιμετωπίστηκαν με τη βία της χωροφυλακής.

Τον Οκτώβρη του 1942 έγινε η διανομή της καλλιεργήσιμης γης στο χωριό Κλειτσό. Τα χωράφια δόθηκαν για καλλιέργεια στους καλλιεργητές για 5 χρόνια. Η αγοραπωλησία ή η μεταβίβασή τους απαγορευόταν. Το χωριό δικαιούται να ξανακάνει μοιρασιά πριν περάσει η πενταετία. Τη διανομή ανέλαβε 17μελής επιτροπή εκλεγμένη από όλο το χωριό με ανοικτή ψηφοφορία. Η διανομή δεν γινόταν με κλήρωση, αλλά κατά την κρίση της επιτροπής. Τυχόν παράπονα θα τα συζητούσε η επιτροπή και στη συνέχεια η γενική συγκέντρωση του χωριού. Ωστόσο, στο ίδιο χωριό, ο Μπέικος και οι λοιποί υπεύθυνοι του ΚΚΕ/ΕΑΜ, μετά

από ταλαντεύσεις, αρνήθηκαν την κατάληψη του τσιφλικιού της περιοχής τους. Αντίθετα, στο γειτονικό χωριό οι αγρότες, με πρωτοβουλία του γραμματέα του ΚΚΕ Ευρυτανίας Μπακόλα, κατέλαβαν το τσιφλίκι του Κύφου με 14.500 στρέμματα. Ο Μπέικος περιγράφει πώς οι κάτοικοι του Κλειτσού αντέδρασαν στην είδηση ότι καταλήφθηκε το τσιφλίκι στου Κύφου.

«Οι Ελσιανίτες μπήκαν στου Κύφου! Μπήκαν!» Με άλλα λόγια οι κάτοικοι της Μαυρομάτας καταλάβανε το τσιφλίκι των Χριστοδουλαίων. Αίσθηση στα χωριά μας τα τσιφλικόπαθα.

«Κι εμείς τι καθόμαστε; Πέσε μήλο να σε φάω;» Τ' είχε γίνει:

Ο Άρης κατέβηκε για το Γοργοπόταμο. Στην Ευρυτανία έμεινε το Αρχηγείο της. Με στρατιωτικό τον Ερμή (Βασίλη Πριόβολο, από τη Χρύσω) και πολιτικό επίτροπο τον Αριστείδη Θηβαίο. Ο Μπακόλας από καιρό αναγκάστηκε ν' αφήσει το Καρπενήσι. Γύριζε στα χωριά, χωρίς στέκι. Έπεσε και στο χωριό του τη Μαυρομάτα. Αντάμωσε με τη διοίκηση του Αρχηγείου και στα πεταχτά κι αβασάνιστα αποφασίσανε ν' απαλλοτριώσουνε το Κύφου – σαν πρώτη δόση, ίσως. Ξεφαντώματα το χωριό Μαυρομάτα και τύμπανα που λέει ο λόγος, «μπήκανε» στο τσιφλίκι. Σα γεγονός, καμπανιστό, βούιξε ο τόπος! Η ικανοποίηση γενική. Όνειρο το είχαν οι Ελσιανίτες, το βλέπουνε τώρα στο ξύπνιο τους, θάμα! Κι άλλη κάποια φορά είχανε γιουράρει, μα τους σιγύρισε και τους έβαλε «θεογνωσία» το κουβέρνο με τις μπαγιονέτες, το κρατήσανε μέσα τους καβούλι. Και να που 'ρθεν η ώρα η βλοημένη να βγάλουνε και τ' άχτι τους – αμ, έχει ο καιρός γυρίσματα!¹⁷

Η ικανοποίηση ήταν γενική κι όλα τα γειτονικά χωριά ήθελαν να κάνουν το ίδιο, όμως η ηγεσία του ΚΚΕ αντέδρασε σ' αυτούς τους «αριστερισμούς». Ο Μπακόλας έπεσε σε δυσμένεια. Η άρνηση κατάληψης των τσιφλικιών σχετιζόταν με τη διαπάλη στις γραμμές του ΚΚΕ, ανάμεσα σε οπαδούς και αντιπάλους της αλλαγής των ιδιοκτησιακών σχέσεων, διαπάλη στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω.

Παράλληλα με τις απόπειρες αλλαγής των ιδιοκτησιακών σχέσεων, τα όργανα της παλιάς εξουσίας καταστρέφονται συστηματικά. Τα τμήματα της χωροφυλακής αφοπλίζονται και διαλύονται. Οι εφορείες καίγονται. «Το κάψιμο των επίσημων χαρτιών άλλαξε τη μορφή της εξουσίας», σημειώνει ο Γ. Μαργαρίτης¹⁸ και παραθέτει την παρακάτω γλαφυρή περιγραφή:

Μια βραδυά, περασμένα μεσάνυχτα, θα 'τανε 12 ή 13 Απρίλη –θυμάται ο Παύλος Κούφης, δάσκαλος τότε, την άνοιξη 1943 στο χωριό Αλώνα Φλώρινας και υπεύθυνος για τα φορολογικά «λογιστικά» του χωριού– ακούμε χτύπους στην πόρτα. Δάσκαλε άνοιξε. Ήρθαν τ' αδέρφια.

Ήταν ο Δημήτρης Κωνσταντινίδης, πρόεδρος του χωριού. Μαζί του κι ένας άγνωστος οπλισμένος. Είχε σκεπάσει το πρόσωπό του μ' ένα μαντίλι [...] Τότε η Εφορεία Φλώρινης μού είχε αναθέσει να κρατώ τους λογαριασμούς των χωρικών. Πόσα έσπειρε ο καθένας για να παραδώσει το δέκατο της σοδειάς του· ήταν νόμος της κατοχικής «Ελληνικής κυβερνήσεως». Ζήτησαν τους καταλόγους και ό,τι άλλα σχετικά έγγραφα είχα. Άλλο που δεν περίμενα. Τα έδωσα όλα και βγήκαμε μαζί στο μεσοχώρι. Εκεί ανοίξαμε το σχολείο. Έκοψαν το τηλέφωνο, μάζεψαν κι άλλα χαρτιά από το κοινοτικό γραφείο, τα έριξαν σωρό στην πλατεία και

βάλανε φωτιά. Πιάστηκαν όλοι χέρι χέρι και τόριξαν στον χορό και το τραγούδι γύρω από την φωτιά [...]

Ήταν μια πράξη που σηματοδοτούσε την επανάσταση, την καταστροφή των στοιχείων, των δεσμών που έδεναν την παραγωγή του τόπου με την κεντρική στατιστική και την κρατική εξουσία – σχολιάζει ο Γ. Μαργαρίτης. Παντού οι αντάρτες εξηγούν τους σκοπούς του αγώνα, συνιστούν στους χωρικούς να μην πληρώνουν φόρους στο κράτος των προδοτών, καίνε τους φορολογικούς καταλόγους, διώχνουν τους υπαλλήλους που συγκεντρώνουν το γέννημα και μοιράζουν το συγκεντρωμένο στάρι στους απόρους των χωριών.

Και καθώς καταστρέφονται οι θεσμοί του παλιού κατερειπωμένου κράτους, οι θεσμοί της νέας εξουσίας απλώνονται με ταχύ ρυθμό σε όλη την Ελλάδα.

Όχι μόνο στην Ευρυτανία και την Κεντρική Ελλάδα, αλλά σ' ολόκληρη την απελευθερωμένη από τον ΕΛΑΣ Ελλάδα δημιουργούνται επιτροπές και υποεπιτροπές Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκά Δικαστήρια, από τα Κύθηρα και την Πελοπόννησο ως τη Μακεδονία και τη Θράκη.

Ολόκληρο το νομικό και πολιτικό οικοδόμημα της ελεύθερης Ελλάδας, που άρχισε να συγκροτείται και βαθμιαία να διαμορφώνεται από την άνοιξη του 1942 για να συστηματοποιηθεί κατά τα μέσα του 1944, ήταν η αναγκαία, η νομοτελειακή ανάπτυξη των νέων κοινωνικών σχέσεων που εκφράζουν σε βάθος και πλάτος τη μεγάλη λαϊκή επανάσταση του ΕΑΜ.

σημειώνει ο Δ. Μέξης.

Το τρίτο δεκαήμερο του Απριλίου του 1943, με την «Εγκύκλιο 4» της Περιφερειακής Επιτροπής του ΕΑΜ Φθιώτιδας-Φωκίδας-Ευρυτανίας (ΠΕΦΦΕ), επεκτάθηκε η λειτουργία των θεσμών της Αυτοδιοίκησης και της Λαϊκής Δικαιοσύνης σ' όλες τις απελευθερωμένες από το αντάρτικο περιοχές των νομών Φθιώτιδας, Φωκίδας, Ευρυτανίας. Η Εγκύκλιος καθιέρωνε επίσης την ισότητα ανδρών και γυναικών, ένα αστικοδημοκρατικό αίτημα που η πρόωρα γερασμένη ελληνική αστική τάξη δεν μπόρεσε και δεν θέλησε να εφαρμόσει. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική και κοινωνική ζωή είναι ίσως το πλέον αδιάμφεστο σημάδι της επαναστατικής κατάστασης. Αφυπνισμένες από το λήθαργο της κοινωνικής καταπίεσης αιώνων, οι γυναίκες για πρώτη φορά συμμετέχουν στην πολιτική, παρακολουθούν τα μαθήματα διαφώτισης¹⁹, παίρνουν μέρος στις πολιτιστικές δραστηριότητες που για πρώτη φορά οργανώνονται στα χωριά. Διόλου τυχαία, η πλειοψηφία των μελών του ΕΑΜ αποτελείται από γυναίκες, ενώ γυναίκες συμμετέχουν και στην ένοπλη αντίσταση. Βέβαια, δεν συμμετέχουν στον ίδιο βαθμό που συμμετείχαν οι γυναίκες στη γιοιτογκοσλαβική επανάσταση, ωστόσο συμμετέχουν όλο και περισσότερο.

Ωστόσο, η «Εγκύκλιος 4» της ΠΕΦΦΕ, την ίδια στιγμή που επέκτεινε και καθιέρωνε τους νέους θεσμούς, κάνοντας ένα βήμα μπρος, σημείωνε και δυο βήματα πίσω, καθώς αφαιρούσε τον προσδιορισμό «λαϊκή» από την Αυτοδιοίκηση, υποβάθμιζε τις εξουσίες της γενικής συνέλευσης και αποσυσχέτιζε τη Λαϊκή Δικαιοσύνη από την Αυτοδιοίκηση²⁰.

Οι νέοι θεσμοί εξουσίας που αναπτύσσονταν στην Ελεύθερη Ελλάδα δεν ήταν συμβατοί

με τη στρατηγική και τους στόχους της ηγεσίας του ΚΚΕ, που περιόριζε το κίνημα στα πλαίσια της εθνικής απελευθέρωσης – στρατηγική που απέρρεε, όπως έχουμε αλλού σημειώσει, από τη στρατηγική της αστικοδημοκρατικής επανάστασης της 6ης ολομέλειας του 1934.

5. Η υπονόμηση των θεσμών της λαϊκής εξουσίας

Η υπονόμηση των θεσμών της αναδυόμενης εξουσίας των χωρικών και εργατών ήταν ένα άλλο μέλημα της ηγεσίας του ΚΚΕ. Η όλη προσπάθεια συνίστατο στο να υποβιβάσουν τους καινούργιους θεσμούς σε τοπική αυτοδιοίκηση – τμήμα του αστικού κρατικού μηχανισμού, που μετά την κατοχή θα (ξανα)λειτουργούσε. Η «Εγκύκλιος 4» της Περιφερειακής Επιτροπής του ΕΑΜ Φθιώτιδας-Φωκίδας-Ευρυτανίας (ΠΕΦΦΕ), που έβαζε σε εφαρμογή τους Θεσμούς Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης στις απελευθερωμένες περιοχές της Στερεάς, παρά την εύλογη κριτική που κάνει ο Μπέικος, δεν έπαυε να έχει επαναστατικό περιεχόμενο. Οι Επιτροπές Λαϊκής Αυτοδιοίκησης ξέφευγαν από τους αστικούς θεσμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στην ουσία συνιστούσαν την αρχή λειτουργίας των σοβιέτ στα χωριά, εξέλιξη που πήγαινε πολύ πέρα από τους στρατηγικούς στόχους που έθετε το ΚΚΕ. Έπρεπε λοιπόν να καταργηθεί.

Μερικές εβδομάδες μετά την «Εγκύκλιο 4», το καλοκαίρι του 1943, επιτροπή νομομαθών του ΚΚΕ/ΕΑΜ στην Αθήνα ανέλαβε τη σύνταξη ενός θεσμικού πλαισίου για τη «Λαϊκή Δικαιοσύνη», που έμεινε γνωστό με το όνομα «Σχέδιον Εαμικών νομικών Αθήνας». Το «Σχέδιο» αυτό ουδέποτε εφαρμόστηκε, αλλά είναι χαρακτηριστικές οι κατευθύνσεις του. Τα μέλη των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων δικαστηρίων προβλεπόταν να είναι αιρετά, ωστόσο, οι πρόεδροί τους «κατά προτίμηση» έπρεπε να είναι νομικοί, το δε ακροατήριο δεν μπορούσε να συμμετέχει στη διαδικασία απόδοσης δικαιοσύνης, αντίθετα από την ευρυτανική εμπειρία. Όπως το κρίνει ο Χρ. Τυροβούζης, το «Σχέδιο των Εαμικών νομικών»

φαινόταν να ταλαντεύεται ανάμεσα στο πρότυπο της τακτικής δικαιοσύνης (γραπτό δίκαιο, τυπικότητα) και στην εμπειρία –και την προοπτική– ενός ιστορικά νέου μορφώματος, που βασιζόταν στη δημοκρατική αρχή και τον κώδικα αξιών της ελληνικής υπαίθρου.

Ο Μισέλ Φουκώ²¹ σημειώνει το βασικό ρόλο που παίζουν τα δικαστήρια στην επιβολή της αστικής κυριαρχίας. Η συντριβή του παλιού κρατικού μηχανισμού, συμπεριλαμβανομένων των δικαστηρίων, είναι ουσιώδης όρος για τη νίκη της επανάστασης.

Γι' αυτό και η επανάσταση μπορεί να υπάρξει μόνο μέσα από τη ριζική εξάλειψη του δικαστικού μηχανισμού και πρέπει να απαλλαγούμε από οτιδήποτε θα μπορούσε να θυμίζει το ποινικό σύστημα, να επαναφέρει την ιδεολογία του και να επιτρέπει σ' αυτή την ιδεολογία να παρεισφρύσει ξανά μέσα στις λαϊκές πρακτικές.

Βεβαίως, δεν υπάρχει αυτόνομη ιδεολογία του δικαστικού συστήματος, αλλά αστική ιδεολογία που αντανάκλα (και αναπαράγεται από) τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής

και ιδιοκτησίας. Η «Λαϊκή Δικαιοσύνη» στην Ελεύθερη Ελλάδα σε ουσιαστικά ζητήματα δεν αμφισβητούσε άμεσα τις αστικές σχέσεις παραγωγής, ιδιαίτερα καθώς η μικρή ατομική ιδιοκτησία στη γη αναπόφευκτα αναπαρήγαγε τις εμπορευματικές σχέσεις και συνακόλουθα την αστική ιδεολογία. Όχι τυχαία, από τις αρμοδιότητες της λαϊκής δικαιοσύνης αφαιρέθηκε η αρμοδιότητα του μοιράσματος των τσιφλικιών, ακόμα και η λήψη αποφάσεων σε υποθέσεις διαζυγίων. Όπως σημειώνει ο Δ. Ζέπος²²:

Γενικώς το κίνημα του ΕΑΜ προλούθησε την αρχήν της αποφινής οιασδήποτε μεταβολής εις τας σχέσεις ιδιοκτησίας. Τας αντιλήψεις των κομμάτων τα οποία το είχαν συζητήσει (λ.χ. απαλλοτριώσεις υπολειπομένων μεγάλων ιδιοκτησιών) δεν έθεσεν εις εφαρμογήν, και τούτο διά να μη δυσχεράνη την σύμπραξιν μετά του συντηρητικότερου πολιτικού κόσμου της χώρας, προς την οποίαν απέβλεπεν. Ίσως και διά να μη προκαλέση αντίδρασιν των συντηρητικότερων στοιχείων της υπαίθρου. Εις την ως άνω αρχήν οφείλεται και ο απ' αρχής, ως θα ίδωμεν, τεθείς κανών της μη εκδικάσεως υπό των Λ. Δικαστηρίων γενικώς υποθέσεων κυριότητος, η διατύπωσις του οποίου συν τη παρόδω του χρόνου γίνεται και περισσότερον κατηγορηματική. Διά τους ίδιους λόγους, προφανώς, εξ άλλου ουδαμού φαίνεται διακηρυσσόμενη και η αρχή του απαραβίαστου της ιδιοκτησίας.

Συμπερασματικά, ο Ζέπος²³ παρατηρεί ότι στον τομέα του ιδιωτικού δικαίου η απονομή λαϊκής δικαιοσύνης χαρακτηρίζεται από το σεβασμό προς τους θεσμούς της οικογένειας και της ιδιοκτησίας.

Σε αρχεία δικαστικών αποφάσεων των λαϊκών δικαστηρίων στην ορεινή Αρκαδία, που διασώθηκαν και εκδόθηκαν σε ξεχωριστό τόμο²⁴, γίνεται σαφές πως μια έκρηξη δικαστικών προσφυγών σημειώθηκε στις ορεινές περιοχές της Ελεύθερης Ελλάδας. Όλες οι υποθέσεις που εκδικάστηκαν, σχετίζονται με μικροαγορανομικές παραβάσεις και έριδες μεταξύ των χωρικών και κυρίως μεταξύ αγροτών και τσοπάνων. Έτσι κι αλλιώς, οι βασικές υποθέσεις δεν υπάγονταν στις αρμοδιότητες του «λαϊκού δικαστηρίου». Μάλιστα, με εγκύκλιό του το Π.Γ. του ΚΚΕ για τη λειτουργία της Αυτοδιοίκησης (28/11/43) καυτηριάζει την έκδοση αποφάσεων διαζυγίου από τα λαϊκά δικαστήρια ως «καταπάτηση θεσμών που πρέπει να παραμένουν σεβαστοί»²⁵. Παρ' όλα αυτά, εν δυνάμει, η λαϊκή δικαιοσύνη με τους αιρετούς και ανακλητούς δικαστές, ανθρώπους του εργαζόμενου λαού και όχι επαγγελματίες δικαστές και δικηγόρους, που δίκασαν μέσα από γενικές συνελεύσεις, αμφισβητούσε ευθέως την αστική δικαιοσύνη και τα δικαστήριά της ως ιδιαίτερα αποσπάσματα του κρατικού μηχανισμού και έθετε τις βάσεις, μαζί με τη «λαϊκή αυτοδιοίκηση», για μια νέα εξουσία, την εξουσία των σοβιέτ.

Αλλά ακόμα και το σχέδιο των Εαμικών νομικών φαίνεται πως ήταν μπροστά από τις επιδιώξεις της ηγεσίας του ΚΚΕ. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Καρδίτσας. Όταν η θεσσαλική αυτή πόλη ελευθερώθηκε από τον ΕΛΑΣ, στις 12 Μαρτίου του 1943, τη διοίκησή της ανέλαβε η Λαϊκή Επιτροπή, η οποία συγκρότησε φρουραρχείο, έθεσε σε λειτουργία τις δημόσιες υπηρεσίες και τα σχολεία, απαγόρευσε την εξαγωγή αγροτικών προϊόντων κ.ά. Όμως, η κεντρική ηγεσία του ΕΑΜ αποφάσισε τη διάλυσή της και τη διευκόλυνση της ανασύστασης της προηγούμενης νομαρχιακής και δημαρχιακής εξουσίας, με τον παλαιό δήμαρχο και το παλαιό δημοτικό συμβούλιο, το διορισμένο πριν τον πόλεμο, από τη δικτα-

τορία του Μεταξά. Όπως σημειώνει ο Χρ. Τυροβούζης, «στη Θεσσαλία η γραμμή του ΕΑΜ υπήρξε συντηρητική». Και παραθέτει ένα απόσπασμα από το βιβλίο του Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*.

Κατάργηση των Κοινοτικών Συμβουλίων από το ΕΑΜ δεν ήταν νοητή στη Θεσσαλία, γιατί θα αποτελούσε αντίφαση προς την πολιτική της ενότητας που προσπαθούσε να εφαρμόσει στην πράξη [...].

Για το ίδιο ζήτημα, ο Θ. Τσουπαρόπουλος σημειώνει ότι στη Θεσσαλία οι λαοκρατικοί θεσμοί δεν προωθήθηκαν στο βαθμό που θα μπορούσαν.

Τούτο εξηγείται –προσθέτει– από το γεγονός ότι η καθοδήγηση του εαμικού κινήματος έμεινε πιστή με αυστηρή προσήλωση στη γραμμή να μην αναλαμβάνει το ΕΑΜ την εξουσία επισήμως, σύμφωνα με τις ιδρυτικές του διακηρύξεις. Ακριβώς γι' αυτό το Γραφείο Περιοχής Θεσσαλίας του ΚΚΕ επέκρινε τον καπετάν Νικηταρά που εισήγαγε σε μερικά χωριά της ορεινής Δυτ. Θεσσαλίας τον «Κώδικα Ποσειδώνια».

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κ. Καραγιώργης στην εισήγησή του στην Α' Συνδιάσκεψη Περιοχής Θεσσαλίας του ΚΚΕ στις 5 Μαΐου 1944 στη Ρεντίνα, αναφερόμενος στη δράση του κόμματος από το 1941, είπε: «Σοβαρές παρεκκλίσεις της πολιτικής γραμμής δεν είχαμε στην περιοχή μας. Τα λάθη της téως καθοδήγησης του Βόλου, που έχασε τον προσανατολισμό της τις μέρες της συνθηκολόγησης των Ιταλών (οι Γερμανοί φεύγουν, το ΕΑΜ παραδίδει την εξουσία στην Παλλαϊκή Επιτροπή – εξουσία που δεν είχε ποτέ) έσπενσε επί τόπου το θεσσαλικό γραφείο του ΚΚΕ και τα διόρθωσε έγκαιρα, όπως έκανε το ίδιο με τους εξτρεμισμούς της Καρδίτσας (εαμική εξουσία) κ.λπ. Γενικά όλο το διάστημα της ανάπτυξης του κινήματός μας, κάτω από τον ισκίο της αντάρτικης δύναμης, μόνιμη ήταν η τάση για εξτρεμισμούς, για εξουσία, για εαμικό κράτος στον Αλμυρό, στα Φάρσαλα, η “κόκκινη δικτατορία της Καλαμπάκας” κ.λπ. και χρειάστηκε μόνιμη επαγρύπνηση της κομματικής καθοδήγησης για την προφύλαξη ή έγκαιρη εξουδετέρωση τέτοιων τάσεων»²⁶.

Ας σημειώσουμε πως ο Κώστας Καραγιώργης ήταν ένας από τους πολυτραγουδιαμένους ήρωες του αντάρτικου κινήματος και όχι άδικα. Ήταν όμως άκριτα αφοσιωμένος στην κομματική γραμμή – αφοσίωση που την πλήρωσε αργότερα με τη ζωή του στις ρουμανικές φυλακές που τον έκλεισε η ηγεσία του Ζαχαριάδη. Οι επιστημόνες του για τις «παρεκκλίσεις» είναι πολύ αποκαλυπτικές, τόσο για τις αυθόρμητες τάσεις των μαζών όσο και για την πολιτική της ηγεσίας.

Απορρίπτοντας την πρόταση του γιουγκοσλάβικου αντάρτικου για δημιουργία κοινού στρατηγείου ελλήνων, γιουγκοσλάβων και αλβανών ανταρτών, η ηγεσία του ΚΚΕ πήρε την απόφαση, παρά την αντίθεση των Βελουχιώτη, Τζίμα και Σαράφη, να εντάξει τον ΕΛΑΣ στο Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής. Η ένταξη του ΕΛΑΣ στο Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής, τον Ιούλιο του 1943, έφερε τον ΕΛΑΣ, υπό τη βρετανική εποπτεία, σε στενή συνεργασία με τις αστικές ανταρτικές οργανώσεις του Ζέρβα και της ΕΚΚΑ. Οι θεσμοί της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης, θεσμοί της αναδυόμενης νέας εξουσίας, δεν γίνονταν αποδεκτοί από τις αστικές πολιτικές δυνάμεις, που επεδίωκαν την ανασύσταση του παλιού κρατικού μηχανισμού. Οι θέσεις του Καρτάλη είναι απλώς ενδεικτικές του κλί-

ματος που επικρατούσε. Στις διαπραγματεύσεις ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ, υπό την εποπτεία του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, στο Μυρόφυλλο και στην Πλάκα, το Φεβρουάριο του 1944, ο προεδρεύων Καρτάλης, εκπρόσωπος της ΕΚΚΑ, αντιτάχτηκε στις δραστηριότητες της «αυτοδιοίκησης», προβάλλοντας την ένσταση ότι έτσι δημιουργείται «κυβερνητική δυάς, ενώ ο σφετερισμός κυβερνητικών εξουσιών θα επέσυρε ποινικές ευθύνες».

Εκφράζοντας, από τη μια, τις πιέσεις από τη μεγάλη ανάπτυξη του κινήματος και, από την άλλη, τη διάθεση συμφωνίας με τις αστικές δυνάμεις και τους εγγλέζους προστάτες τους, ένας νέος κώδικας συζητήθηκε και τέθηκε σε ισχύ τον Αύγουστο του 1943. Στις 7 και 8 Αυγούστου του 1943 συνήλθε στο Γαρδίκι Ευρυτανίας η Α΄ Συνδιάσκεψη των αντιπροσώπων Αυτοδιοίκησης Φθιώτιδας-Φωκίδας-Ευρυτανίας, η οποία ενέκρινε τον «Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης για τη Στερεά Ελλάδα», τον οποίο έθεσε σε εφαρμογή στις 15 Αυγούστου.

Ο «Κώδικας Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης για τη Στερεά Ελλάδα», που γεννήθηκε στο Γαρδίκι Ομιλαίων, δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί στην πράξη. Φυσικά οι συντάκτες του ήταν υποχρεωμένοι να λάβουν υπόψη τους τη νέα πραγματικότητα και την εμπειρία από τον «Κώδικα Ποσειδώνα» και την «Εγκύκλιο 4». Η δικαιοσύνη εθεωρείτο τμήμα της Αυτοδιοίκησης και οι δικαστές αιρετοί. Άνδρες και γυναίκες είχαν πλήρη εκλογικά δικαιώματα από το 17ο έτος της ηλικίας τους. Η ανακλητότητα των αιρετών αντιπροσώπων ίσχυε, αλλά υπό την αίρεση σχετικής απόφασης του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου. Ωστόσο, ο επιθετικός προσδιορισμός «Λαϊκή» αφαιρούνταν από την Αυτοδιοίκηση, ενώ αποδιδόταν μόνο στη Δικαιοσύνη. Οι όροι «δημοτικό» και «κοινοτικό» συμβούλιο επανέκαμπτan. Όπως σημειώνει ο Χρ. Τυροβούζης:

Ήταν μια ακόμη ένδειξη ότι η όλη διοίκηση των ελεύθερων περιοχών (και αργότερα, του ανεξάρτητου κράτους) δεν θα βασιζόταν στην αρχή της άμεσης δημοκρατίας, αλλά θα ανήκε σε –νομιμοποιημένα έστω– κεντρικά όργανα.

Ο ίδιος Κώδικας όριζε ότι «σε καμιά περίπτωση τα δικαστήρια δεν μπορούν να διατάξουν απαλλοτρίωση κτημάτων», παρά μόνο να αποφασίσουν την προσωρινή εγκατάσταση ύστερα από σχετική αίτηση για καλλιέργειά τους από ακτήμονες ή φτωχούς, με καταβολή μισθώματος που θα καθόριζαν τα δικαστήρια. Ουσιαστικά, ο «Κώδικας Στερεάς» επιβεβαίωνε το αστικό ιδιοκτησιακό καθεστώς και απέκλειε την ανατροπή ή έστω τη μεταρρύθμισή του. Σχολιάζοντας συγκεκριμένα άρθρα αυτού του «Κώδικα», ο Μπέικος γράφει πως

το οπτικό πεδίο του Κώδικα δεν επεκτείνεται πέρα από τα όρια του δικαίου της αστικής τάξης και πέρα από τη μεταφυσική αντίληψη περί Δικαίου.

Παράλληλα με τη Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ που αποφάσισε τον «Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης για τη Στερεά Ελλάδα», στις 10 Αυγούστου του 1943 συνήλθε το Κοινό Στρατηγείο Εθνικών Ομάδων Ανταρτών (ΚΓΣΑ). Το ΚΓΣΑ σχηματίστηκε με την παρέμβαση των βρετανών απεσταλμένων, από τον ΕΛΑΣ, τον ΕΔΕΣ του Ζέρβα και την ΕΚΚΑ. Με βάση τη συμφωνία που υπογράφηκε στις 6 Ιουλίου του 1943, μεταξύ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και του βρετανικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, ο ΕΛΑΣ υπαγόταν στις διαταγές

του Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής. Η Επανάσταση έμπαινε υπό τας διαταγές της Αντεπανάστασης, της πιο πανούργας ιμπεριαλιστικής τάξης στον κόσμο. Ο επαναστατικός λαϊκός στρατός υποχρεωνόταν να συνεργαστεί με το όργανο των βρετανικών υπηρεσιών, τον ΕΔΕΣ, που δεν δίσταζε να συνεργάζεται με τους γερμανούς κατακτητές, όταν επρόκειτο για την εξόντωση των αριστερών ανταρτών.

Σε ένα συνταγματάρχη του Ζέρβα ανατέθηκε η σύνταξη της «απόφασης δ» του ΚΓΣΑ για τους θεσμούς της Αυτοδιοίκησης. Όπως σημειώνει η Κ. Λήμνου στο άρθρο που προαναφέραμε,

η ηγεσία του ΚΚΕ αρνήθηκε εντελώς την ευθύνη της θεσμοθέτησης της εργατοαγροτικής εξουσίας στην ελεύθερη Ελλάδα και την ανέθεσε στα χέρια της αστικής τάξης!

Ο όρος «λαϊκή» αυτοδιοίκηση μετατράπηκε σε τοπική αυτοδιοίκηση. Η επιτροπή Λαϊκής Αυτοδιοίκησης αντικαταστάθηκε από το Δημοτικό και το Κοινοτικό Συμβούλιο. Η διάταξη που όριζε πρόεδρο του Λαϊκού Δικαστηρίου τον πρόεδρο της Επιτροπής Λαϊκής Αυτοδιοίκησης καταργήθηκε. Το Λαϊκό Δικαστήριο υποβιβάστηκε σε Δικαστική Υποεπιτροπή, καταργήθηκε ο Λαϊκός Επίτροπος, οι δικαστές των δευτεροβάθμιων οργάνων δεν θα ήταν άμισθοι, ο επαγγελματισμός, δηλαδή η δήθεν ανεξάρτητη δικαστική εξουσία, επανερχόταν ή, πιο σωστά, συμφωνούσαν να την επαναφέρουν μετά τη λήξη της κατοχής. Φυσικά ούτε αυτή η απόφαση εφαρμόστηκε, ήταν όμως ενδεικτική των προθέσεων της ηγεσίας του ΚΚΕ για συνεργασία με τον παλιό αστικό πολιτικό κόσμο και τους βρετανούς συμμάχους στην επαναλειτουργία του αστικού κράτους.

Όπως τονίστηκε παραπάνω, η λειτουργία των θεσμών της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και της Λαϊκής Δικαιοσύνης ήταν ανέξοδη. Αυτό δεν είναι άνευ σημασίας. Το αντίθετο. Βγάζοντας τα μαθήματα από την Κομμούνα του Παρισιού του 1871, ο Μαρξ σημειώνει και ο Λένιν²⁷ σχολιάζει:

Απ' αυτή την άποψη είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο το μέτρο της Κομμούνας, που το υπογραμμίζει ο Μαρξ: η κατάργηση κάθε επιχορήγησης για έξοδα παραστάσεως, κάθε χρηματικού προνομίου στους δημοσίους υπαλλήλους, η ελάττωση της πληρωμής όλων των λειτουργιών του κράτους ως το επίπεδο του «μισθού εργασίας εργάτη». Σ' αυτό ακριβώς εκφράζεται με τον πιο χτυπητό τρόπο η στροφή από την αστική δημοκρατία στην προλεταριακή δημοκρατία, από τη δημοκρατία των καταπιεστών στη δημοκρατία των καταπιεζομένων τάξεων, από το κράτος σαν «ιδιαιτερή δύναμη» καταπίεσης μιας ορισμένης τάξης, στην καταστολή των καταπιεστών με τη γενική δύναμη της πλειοψηφίας του λαού, των εργατών και αγροτών. Και σ' αυτό ακριβώς, το ιδιαίτερα σαφές και, ίσως, το σημαντικότερο στο ζήτημα του κράτους σημείο ξεχώρισαν τα διδάγματα του Μαρξ! Στα πολυάριθμα εκλαϊκευτικά σχόλια δεν γίνεται λόγος γι' αυτό το σημείο. «Συνηθίζουν» να το αποσιωπούν, λες και πρόκειται για μια «απλοϊκότητα» που ξεπεράστηκε – όπως οι χριστιανοί, από τότε που ο χριστιανισμός έγινε επίσημη θρησκεία του κράτους, «λησμονήσαν» τις «απλοϊκότητες» του πρωταρχικού χριστιανισμού με το δημοκρατικό-επαναστατικό πνεύμα του.

Η ηγεσία του ΚΚΕ σαφώς αποστρεφόταν τις μορφές εργατο-αγροτικής εξουσίας, για να στραφεί στην αστική δημοκρατία. Η ίδρυση της ΠΕΕΑ έκανε σαφέστερη αυτή την πορεία.

6. Η αντίθεση στην απαλλοτρίωση των τσιφλικιών

Τα μέτρα απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών, στα οποία προχώρησαν αυθόρμητα σε ορισμένες περιοχές οι αγρότες με την παρότρυνση τοπικών στελεχών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, συνάντησαν την εχθρότητα της ηγεσίας. Όταν ο Μπακόλας, γραμματέας του ΚΚΕ Ευρυτανίας, προχώρησε στην απαλλοτρίωση τσιφλικιών στην Ευρυτανία και τη δωρεάν διανομή της γης στους ακτήμονες αγρότες, η ηγεσία του ΚΚΕ χαρακτήρισε λάθος την απόφαση και διέταξε να σταματήσει. Η δικαιολογία ήταν ότι η ανάπτυξη της ταξικής πάλης στην ύπαιθρο θα εμπόδιζε την ανάπτυξη του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα. Η όλη κατάσταση, οι επαναστατικές απαιτήσεις των αγροτών και οι διαμάχες στις γραμμές του ΕΑΜικού κινήματος, αποτυπώνονται ανάγλυφα στο βιβλίο *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, του αντιπάλου της επαναστατικής γραμμής Λ. Αρσενίου.

Με τη σύμπτυξη από την ύπαιθρο των Ιταλών (στις πόλεις), και με την ανυπαρξία κρατικών αρχών, γίνονται στόχος τα άφθονα μοναστηριακά κτήματα και τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας, που αποτελούν πειρασμό για μερικούς δυναμικούς παράγοντες – αυτούς που είχαν συνηθίσει από προπολεμικά σε αρπαγές και καταπατήσεις κρατικής ή ξένης περιουσίας. Οι τύποι αυτοί επιτυγχάνουν να παρασύρουν και τους άλλους κατοίκους με σύνθημα «να μοιρασθούν στους φτωχούς τα βακούφια και τα τσιφλίκια». Σε μερικές περιοχές στελέχη του ΕΑΜ υιοθετούν το σύνθημα και σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στο Βερεντζί Καλαμπάκας, το Μουζάκι και αλλού, γίνονται «εισβολές» και καταπατήσεις τέτοιων κτημάτων. Άλλα όμως στελέχη το αποक्रοούν αυτό και επακολουθούν συγκεντρώσεις κατοίκων, όπου αναπτύσσονται και οι δύο απόψεις. Η μία: Αρκετά χρόνια, λένε ορισμένα στελέχη, λίγα άτομα εκμεταλλεύονται απέραντη γη, ενώ δίπλα τους υπάρχουν αγρότες που δεν έχουν τόπο ούτε για τάφο. Αυτό είναι άδικο και γι' αυτό ο λαός θέλει τώρα να γίνει το μοίρασμα των τσιφλικιών. Και αφού το θέλει ο λαός, πρέπει να τον αφήσουμε να το πραγματοποιήσει, να μην τον απογοητεύσουμε. Δεν μπορούμε να μένουμε στην ουρά των γεγονότων. Απαντούν άλλα στελέχη: «Εκατοντάδες είναι ακόμα στη Θεσσαλία τα βακούφια, τα τσιφλίκια και τα μεγάλα κτήματα που πρέπει να διανεμηθούν. Αν, όμως, αρχίσουμε τώρα τη μοιρασιά, θα καταλήξουμε σε πόλεμο εμφύλιο, ανάμεσα σ' αυτούς που τα κατέχουν και σ' εκείνους που τα διεκδικούν. Και αυτό θα ωφελήσει μόνο τους κατακτητές. Γι' αυτό η στιγμή δεν είναι κατάλληλη να λύσουμε μια τέτοια διαφορά. Σήμερα όλοι μας πρέπει να πολεμάμε τους κατακτητές, κι όταν τους διώξουμε τότε να διεκδικήσουμε την απαλλοτρίωση. Εκείνο όμως που μπορούμε να ζητήσουμε τώρα, από τα μοναστήρια και τους τσιφλικιάδες, είναι να επιτρέψουν σε φτωχούς αγρότες να σπέρνουν όσα χωράφια δεν καλλιεργούν οι ίδιοι, ώστε όσο κρατάει η κατοχή και ο τόπος να μη μένει άσπαρτος».

Σε όλες τις περιπτώσεις, η μάζα των αγροτών, αναγνωρίζει την ορθότητα των απόψεων του ΕΑΜ. Και κωφεύει στα ελκυστικά συνθήματα που χρησιμοποιούν οι αδιόρθωτοι άρπαγες, με συνέπεια να διατηρείται η ενότητα και να μένει σεβαστή η ιδιοκτησία. Οι τσιφλικιάδες δέχονται και παραχωρούν όχι μόνο τα χωράφια τους για προσωρινή καλλιέργεια, μα σε αρκετές περιπτώσεις δίνουν δωρεάν και σπόρο, σε αγρότες που δεν έχουν. Οι άρπαγες απομονώνονται, κι όσα τυχόν στελέχη επιμένουν σε λύσεις «τολμηρές» αποξενώνονται. Στις περιπτώσεις αυτές, αποδεικνύεται και κάτι άλλο: ο λαός πάντοτε, σχεδόν κατανοεί το ορθό, όταν με τόλμη το υποστηρίζει η οργάνωση και όταν υπάρχει καθοδήγηση σωστή. Αντίθετα, όπου οι οργανώσεις είναι αδύνατες και επικρατούν «αριστερισμοί», οι κάτοικοι παρασύρονται, επικρατούν ακρότητες²⁸.

Τα μέτρα που υιοθέτησε το ΕΑΜ ήταν δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, που όμως δεν έθιγαν τις βάσεις της αστικής ιδιοκτησίας. Η θρησκεία και η ιδιοκτησία έμεναν στο ασυρόβλητο. «Είναι περιττό να επαναλάβουμε πως η Εκκλησία και η Θρησκεία απολαμβάνουν και θ' απολαμβάνουν τον πιο απόλυτο σεβασμό. Το ίδιο κι η ιδιωτική περιουσία», έλεγε το Διάγγελμα της ΠΕΕΑ προς τον Ελληνικό Λαό, στις 19-4-1944.

Η υπεράσπιση της πατρίδας, του «έθνους», θα πορευτεί παράλληλα με την υπεράσπιση της θρησκείας, της οικογένειας και της ιδιοκτησίας

σχολιάζει η Τασούλα Βερβενιώτη²⁹.

Το άρθρο 65 του Κώδικα Αυτοδιοίκησης ορίζει:

Τα δικαστήρια δεν μπορούν σε καμιά περίπτωση να διατάξουν την απαλλοτρίωση της γης. Μπορούν όμως να επιβάλουν προσωρινά την εγκατάσταση φτωχών ή ακτημόνων αγροτών της περιοχής, ορίζοντας το ενοίκιο που θα πρέπει να πληρώσουν στον ιδιοκτήτη.

Η πληρωμή του ενοικίου επιβαλλόταν, για να αναγνωριστεί η νομιμότητα της ιδιοκτησίας των τσιφλικάδων.

«Αυτή ήταν η πιο σοσιαλιστική νομοθεσία του ΕΑΜ», σημειώνει ο Κ. Τσουνκαλάς³⁰. Αυτή ακριβώς η πολιτική του ΚΚΕ ήταν η βάση της ήττας και στο πρώτο, αλλά και στο δεύτερο αντάρτικο (1946-1949). Η άρνηση να ληφθούν μέτρα απαλλοτρίωσης των τσιφλικάδων και ανάπτυξης της ταξικής πάλης στην ύπαιθρο, ενάντια στο εμπορικό και τραπεζικό κεφάλαιο, έγινε η βάση της αποξένωσης των αγροτών από το κίνημα των εργατών στην επόμενη φάση του κινήματος μετά τη Βάρκιζα και της αποστασιοποίησής τους από το δεύτερο αντάρτικο στην περίοδο 1946-1949.

Στο μεταξύ, η αστική τάξη δεν έπαιρνε περισσότερο μέρος στην αντίσταση. Ήξερε πολύ καλά τα ταξικά της συμφέροντα. Οι αγρότες όμως έμεναν με την αίσθηση:

Τότε για ποιον, μα την πίστη μας, θα χύσουμε το αίμα μας και θα λυτρώσουμε τον τόπο μας; Για μας ή για τους αντιεμάς;

7. Επίλογος

Ο πόλεμος και η κατοχή δημιούργησαν τους όρους μιας επαναστατικής κατάστασης σ' ολόκληρη τη Βαλκανική, ιδίως στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Με πρωτοβουλία μελών και στελεχών του ΚΚΕ, αλλά με την εχθρότητα της κεντρικής ηγεσίας του, στα βουνά της απελευθερωμένης Ελλάδας αναπτύχθηκε μια εναλλακτική εξουσία, η «λαϊκή εξουσία», το έμβρυο του κράτους των εργατών και αγροτών. Το νομικό και πολιτικό οικοδόμημα της Ελεύθερης Ελλάδας ήταν η αναγκαία και νομοτελειακή έκφραση των νέων κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονταν στην επαναστατημένη Ελλάδα. Οι θεσμοί της «Λαϊκής Αυτοδιοίκησης» και «Λαϊκής Δικαιοσύνης» ουσιαστικά ήταν η ειδική μορφή εμφάνισης μιας «σοβιετικού τύπου» εξουσίας, τουλάχιστον κατά τους εμπνευστές τους. Το σημαντικό εδώ

δεν είναι οι προθέσεις των εμπνευστών των θεσμών της «λαϊκής εξουσίας», παρότι δεν είναι διόλου αμελητέες· είναι και ότι οι ίδιες οι μάζες εκλάμβαναν αυτούς τους θεσμούς ως τα όργανα της εξουσίας της νέας κοινωνίας.

Όμως, οι απόπειρες των λαϊκών μαζών να δημιουργήσουν θεσμούς εναλλακτικής εξουσίας προσέκρουαν στην πολιτική «εθνικής ενότητας» της ηγεσίας. Διαχωρίζοντας μηχανιστικά τον αντιφασιστικό αγώνα από την πάλη για κοινωνική απελευθέρωση, τη δημοκρατική από τη σοσιαλιστική επανάσταση, την εθνική από την παγκόσμια επανάσταση, η ηγεσία του ΚΚΕ συρρίκνωνε τους θεσμούς της νέας εξουσίας, ελπίζοντας να πετύχει έναν (ανέφικτο) συμβιβασμό με την αστική τάξη. Ήταν η προϋπόθεση για τις συμφωνίες του Λιβάνου, της Καζέρτας και τη συμμετοχή της στην κυβέρνηση «εθνικής ενότητας» του Γ. Παπανδρέου.

Το «γιατί» η ηγετική ομάδα του ΚΚΕ ακολουθούσε αυτή την πολιτική, που οδηγούσε στη βέβαιη ήττα, ασφαλώς δεν μπορεί να ερμηνευτεί με την αστυνομική αντίληψη της ιστορίας· η θεωρία της προδοσίας δεν μπορεί να εξηγήσει την καταστροφική πολιτική, που οδήγησε στη Βάρκιζα και στην παράδοση του αντάρτικου στη διψασμένη για αίμα μπουρζουαζία. Βεβαίως, αντικειμενικά προδοσία υπήρξε. Αλλά όχι με την αστυνομική έννοια. Στη ρίζα της ήταν η σημαντική μετάλλαξη που είχε υποστεί το επαναστατικό κόμμα της εργατικής τάξης στην πορεία της σταλινοποίησης και της αλλαγής των στρατηγικών στόχων του με τις αποφάσεις της 6ης Ολομέλειας του 1934. Ήταν η λαθεμένη στρατηγική που στη βάση της είχε τη ρήξη με το μαρξισμό και, σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, η αδυναμία ιδεολογικής αμφισβήτησης της αστικής ιδεολογίας που οδηγούσε στην προσαρμογή, στο «αγκυροβόλημα» στα ταξικά συμφέροντα της αστικής τάξης. Αυτό που έλειπε ήταν ένα επαναστατικό κόμμα με εκπαιδευμένα στελέχη. Στις αστικές επαναστάσεις, το ζήτημα της συνειδήσης δεν έπαιζε τόσο μεγάλο ρόλο. Στη σοσιαλιστική επανάσταση, όμως, η συνείδηση της τάξης, οργανωμένης σε ένα επαναστατικό κόμμα, είναι αποφασιστικός παράγοντας. Το θέμα είναι μεγάλο και απαιτεί ευρύτερη συζήτηση. Το παρόν άρθρο ας είναι μια μικρή συνεισφορά σε μια συζήτηση που πρέπει να διεξαχθεί.

Σημειώσεις

1. Λάγδας Π. (επιμ.), *Άρης Βελουχιώτης, ο πρώτος του αγώνα*, τ. Β, εκδόσεις Κυψέλη, Αθήνα 1964, σ. 272.
2. Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, β' έκδοση, σ. 19.
3. *Τα Αρχεία των μυστικών Σοβιετικών Υπηρεσιών*, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1993, σ. 192.
4. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΣΤ, σ. 36.
5. *Σύντομη Ιστορία του ΚΚΕ*, μέρος Α, έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1987, σ. 210.
6. Κρις Γουντχάους, *Το Μήλο της Εριδος*, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1976, σ. 224.
7. Ρίχι Βαν Μπουσχότεν, «Οι αγρότες και το ΚΚΕ», περιοδικό *Ιστορικά*, τχ. 21, 1994.
8. «Από το 1342 και ιδίως από το 1345 έως το 1349, οι ζηλωτές της Θεσσαλονίκης κατέλυναν την εξουσία του Βυζαντίου, κατάσφαζαν τους ευγενείς, δήμιαν τις περιουσίες των πλουσίων και των μοναστηριών, κατηγόρησαν την παλιά νομοθεσία και το παλιό διοικητικό σύστημα και επέβαλαν επαναστατική δημοκρατία. Νικήθηκαν από τους Τούρκους, τους οποίους κάλεσε σε βοήθεια ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης Καντακουζηνός» (Κοινωνιολογικό και Πολιτικό Λεξικό του Ανεξάρτητου, βλ. και Γ. Κορδάτου, *Η Κομμούνια της Θεσσαλονίκης*).
9. Φρίντριχ Ένγκελς, *Ο Πόλεμος των Χωρικών στη Γερμανία*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1991, σ. 146.
10. Θαν. Τσουπαρόπουλος, *Λαοκρατικοί Θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1989, σ. 28.

11. Χρ. Τυροβούζης, *Αυτοδιοίκηση και Λαϊκή Δικαιοσύνη 1942-1945*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1991, σ. 49.
12. Κ. Λήμνου, «Πολιτικές και Κοινωνικές Αλλαγές στην Ελεύθερη Ελλάδα των Ανταρτών», περιοδικό *Επ. Μαρξιστική Επιθεώρηση*, Νο 17-18, Αθήνα 1979, σ. 22.
13. Δ. Ζέπος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη*, δεύτερη έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986, σ. 3.
14. Χρ. Τυροβούζης, *ό.π.*, σ. 57.
15. Γ. Μπέικος, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, τ. II, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ. 23.
16. Δ. Μέξης, «Η Αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα της Κατοχής», περιοδικό *Αντί*, 22.3.1975.
17. Γ. Μπέικος, *ό.π.*, τ. Α, σ. 504.
18. Γ. Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην Εξέγερση*, εκδόσεις Πολίτης, Αθήνα 1993, σ. 193.
19. «Στην ορεινή Αχαΐα, στο χωριό Σελιάνα, η γιαγιά Αγλαΐα, αφ' ότου παντρεύτηκε, έβγαζε τα παπούτσια του παλπού Ξενοφώντη και του 'πλενε τα πόδια, του 'στρωνε, του μαγειρεύε και δούλευε μαζί του στα χωράφια. Η μόνη φορά που σήκωσε κεφάλι ήταν όταν του είπε: "Σήμερα. Φώντη 'μ, δεν θα σ' μαγειρέψω, έχουμε διαφώτιση!" Πήρε τα ψωμιά που είχε ζυμώσει, πήγε να τα παραδώσει στους υπεύθυνους και μετά πήγε στη διαφώτιση!» (προφορική μαρτυρία Θ.Κ.).
20. Σύμφωνα τουλάχιστον με την κριτική που κάνει ο Μπέικος στο βιβλίο του.
21. Michel Foucault, *Για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη και τα Δικαστήρια*, εκδόσεις Ερατώ, Αθήνα 1987, σ. 39.
22. Δ. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 25.
23. Δ. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 105.
24. Χρ. Γ. Κωνσταντινόπουλος, *Η Εφαρμογή των Θεσμών της Αυτοδιοίκησης και της Λαϊκής Δικαιοσύνης στη Γορτυνία 1943-44*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1995.
25. Το σημείο γ) της εγκυκλίου του Π.Γ. του ΚΚΕ στις 28/11/1943 λέει: «Τα υπεύθυνα αιρετά όργανα του λαού πρέπει να καθοδηγούνται σωστά, ώστε να αποφεύγουμε κάθε υπερβασία και αυθαιρεσία, κάθε άδικη πράξη, καταπάτηση δικαιωμάτων προσωπικών ή καταπάτηση θεσμών που πρέπει να παραμένουν σεβαστοί. Έγινε, λόγω χάρη, γνωστό σε μας πως σε μερικά μέρη τα λαϊκά δικαστήρια έβγαλαν αποφάσεις για διαζύγια και δόθηκε εντολή στις εκκλησιαστικές αρχές να εκτελέσουν τις αποφάσεις αυτές! Επίσης έγινε γνωστό ότι οι εαμικές επιτροπές έδωσαν εντολή σε ιερείς να χορηγήσουν άδεια γάμου, χωρίς να συντρέχουν καθιερωμένοι από την εκκλησία όροι και διατυπώσεις!» (βλ. Θ. Τσουπαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 61).
26. Θ. Τσουπαρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 36-7.
27. Β. Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, Άπαντα, τ. 33, σ. 43.
28. Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, σσ. 320-1, Λάρισα, και με μικρές διαφορές στις σσ. 329-30 της γ' έκδοσης.
29. Τ. Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σ. 154.
30. Κ. Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία*, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1974, σ. 51.

Jean-Michel Basquiat N. Yόρκη, 1987